

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ

Ільчук В. В.

ВСТУП

Сучасні суспільно-економічні зміни, зростання в умовах мобільного ринку праці соціальної ролі особистості актуалізують проблему успішної комунікативної діяльності фахівців будь-якої професійної сфери.

На часі лінгвістична дидактика потребує плавного переходу на засади когнітивно-комунікативного вивчення мови в закладах вищої освіти. Підґрунтям такої методики вивчення україномовної дисципліни є поняття мовної компетентності студента, яка характеризує певний рівень мовних знань, умінь, навичок, що в подальшому можна застосовувати в будь-якій галузі комунікативної діяльності людини.

За стрімкого розвитку сьогочасного суспільства та різних галузей знань до системи вищої професійної освіти висуваються високі вимоги, що передбачають формування й розвиток у майбутніх професіоналів таких якостей: мобільність, ініціативність, самостійність під час отримання нових знань, готовність до ефективної міжособистісної та професійної взаємодії.

У процесі вивчення української мови професійного спілкування у вищих навчальних закладах для студентів передбачено формування комунікативної компетенції майбутніх спеціалістів, студіювання особливостей професійної комунікації з урахуванням вимог особистісно орієнтованого, діяльнісно-комунікативного й компетентнісного підходів до підготовки висококваліфікованого, конкуренто-спроможного на ринку праці фахівця.

Вітчизняні й закордонні роботи науковців дають широке обґрунтування та класифікацію принципів навчання. Зокрема, у працях психологів (Л. Виготський, П. Гальперін, В. Давидов, М. Жинкін та інші); педагогів (А. Алексюк, Ю. Бабанський, В. Галузинський, М. Євтух, І. Підласий та інші); лінгводидактів (З. Бакум, Н. Голуб, О. Горошкіна, Т. Донченко, С. Караман, О. Копусь, І. Кучеренко,

О. Кучерук, Л. Мамчур, С. Омельчук, Н. Остапенко, М. Пентилюк, К. Плиско, Т. Симоненко, І. Хом'як та інші).

Комунікативну компетентність фахівців різних спеціальностей досліджували Т. Бутенко, І. Данченко, Н. Завіниченко, О. Касаткіна, І. Козубовська, О. Краєвська, С. Макаренко, В. Назаренко, М. Тимофієва, А. Хом'як, В. Черевко та ін.

Ефективність формування комунікативної компетентності на засадах лінгводидактики майбутніх фахівців висвітлена в методологічних засадах: закономірностей і принципів освітнього процесу, що ґрунтується на здобутках філософії освіти (В. Андрущенко, В. Кремень, В. Огнев'юк, С. Подмазін, М. Романенко та інші); психології (І. Бех, Л. Виготський, І. Зимня, О. Леонтєв, І. Синиця, С. Рубінштейн та інші); дидактики (Є. Барбіна, Н. Бібік, О. Малихін, О. Пометун, О. Савченко, С. Сисоєва; Л. Хоружа, А. Хуторської, М. Фіцула й інші) і лінгводидактики (З. Бакум, А. Богуш, Н. Голуб, О. Горошкіна, Р. Дружененко, В. Загороднова, О. Караман, С. Караман, К. Климова, О. Копусь, О. Кучерук, О. Любашенко, А. Нікітіна, С. Омельчук, Г. Онкович, Н. Остапенко, Л. Паламар, М. Пентилюк, Т. Симоненко, І. Хом'як, С. Яворська й інші).

Лінгводидактичні засади формування комунікативної компетентності з погляду педагогіки, психології, соціології, теорії комунікації, культурології досліджували й зарубіжні вчені: L. Bachman, M. Canale, N. Chomsky, K. Foss, O. Argie, J. Koester, D. O'Hair, A. Palmer, G. Rickheit, H. Widdowson, C. Sabee та ін.

Однак проблема лінгводидактичних аспектів формування комунікативної компетентності в процесі вивчення української мови професійного спілкування й сьогодні залишається актуальною.

Мета статті – з'ясувати лінгводидактичні засади формування комунікативної компетентності в процесі вивчення української мови професійного спілкування.

1. Закономірності й принципи навчання української мови професійного спілкування як лінгводидактична основа формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців

Взаємозв'язок між мовленнєвою практикою й лінгвістичною теорією, залежність засвоєння мови від дидактичного потенціалу мовленнєвого середовища й результатів навчання вчені вважають закономірностями навчання мови¹.

¹ Словник-довідник з української лінгводидактики / за ред. М. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2014. 310 с

Загальна закономірність навчання мовознавчої дисципліни залежить від вибору змісту, форм, методів, засобів, мети, завдань, поставлених перед студентами, рівня їхньої підготовки, складності навчального матеріалу².

Учені-лінгводидакти виділяють такі ознаки закономірності навчання української мови: постійна увага до матерії мови та її звукової системи; розуміння семантики мовних одиниць; здатність студентів пізнавати норми літературної мови; оцінювати виражальні можливості мови; розвиток мовного чуття й дару слова³.

Однією з важливих закономірностей є розвиток комунікативної компетентності майбутніх професіоналів, розуміння семантики мовних одиниць (фонема, морфема, слово, словосполучення, речення, текст). Студентам варто не тільки вивчити лексичні й граматичні засоби мови, а й розуміти слово, співвідносити його з фактами, уміти встановлювати його функції, сприймати та застосовувати у відповідному контексті, осягнути мову як знакову систему.

За теорією філософа О. Лосєва, слово в житті індивіда виграє неабияку роль, оскільки через слово здійснюється комунікація, слово називає, означає, несе ідею, загострює інтелектуальну діяльність та емоційну сферу, є міцним організатором думки, спілкування⁴.

С. Караман зазначає, що мова живе у свідомості членів суспільства, втілюється в процесах мовлення й «консервується» в результаті цього мовлення (у сказаному, написаному)⁵.

Відомо, що функціонування мови в людському суспільстві виражається через упорядковану систему знаків і в мовленні, що підпорядковується у звичайній системі правил (сполучуваність мовних одиниць у мовленнєвому потоці, їх послідовність, взаємозалежність). У процесі сприймання та створення мовленнєвих висловлювань потрібно надавати оцінку виражальним можливостям мови й умінням послуговуватися ними в мовленні. Задля цього майбутнім фахівцям варто оволодіти тонкощами смислових і стилістичних відтінків мовних одиниць, уміти надавати оцінку їх виразності, розрізняти семантико-стилістичні властивості багатозначних слів, лексичних і граматичних синонімів, синтаксичних структур, стилістичні колорити текстів різних

² Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / кол. авт. ; за ред. М. Пентилюк та ін. Київ : Ленвіт, 2009. 400 с.

³ Практикум з методики навчання мовознавчих дисциплін у вищій школі : навчальний посібник / О. Горошкіна та ін. ; за ред. О. Горошкіної, С.О. Карамана. Київ : Акме Груп, 2015. С. 17.

⁴ Лосєв А. Бытие. Имя. Космос. Москва : Мысль, 1993. С. 15.

⁵ Караман С. Методика навчання української мови в гімназії : навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. Київ : Ленвіт, 2000. С. 16.

типів і стилів мовлення. Отже, зазначена закономірність простежується не тільки в розумінні значення виразності мови, а й під час спілкування у формулюванні засобів вираження емоційності й експресивності в мовленні.

Планомірне формування мовного чуття – чергова закономірність розвитку комунікативної компетентності майбутніх професіоналів, завдяки якій можна змоделювати зміст практичних занять з української мови професійного спілкування з превалюванням таких ефективних видів роботи, як створення та сприймання мовленнєвих висловлень, що становлять самобутність кожного з функціональних стилів української мови, що дає викладачу змогу організувати регулярну роботу студентів зі зразковими текстами, що втілюють норми сучасної української літературної мови, сприяють формуванню мовного чуття та дару слова як показників інтелектуального розвитку майбутнього фахівця.

Урахування такої закономірності, як залежність комунікативних умінь і навичок студентів від рівня знань граматики й лексичного складу мови, допомагає ефективному розвитку комунікативної компетентності майбутніх професіоналів. Дослідження наукових джерел, слідкування за освітнім процесом у закладі вищої освіти переконують, що лише за умови всебічного оволодіння основами граматики та лексичними ресурсами мови майбутній спеціаліст вдало опанує професійне мовлення.

Дослідницький контекст статті викликає необхідність доповнення й обґрунтування закономірностей навчання української мови професійного спілкування в закладі вищої освіти, що корелюються з освітньою парадигмою, отже, ефективними вважаємо пропонувані авторами «Практикуму з методики навчання мовознавчих дисциплін у вищій школі» такі закономірності навчання: рівень мотивації, внутрішні прагнення студента, що виробляє індивідуальну траєкторію навчання; збереження наступності освіти в системі «школа – вищий навчальний заклад»; прогнозування обставин майбутньої професійної діяльності студентів⁶.

До лінгводидактичних засад розвитку комунікативної компетентності майбутніх професіоналів належать загальнодидактичні та специфічні принципи, що установлюють зміст, організаційні форми

⁶ Словник-довідник з української лінгводидактики / за ред. М. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2014. 310 с.

й методи освітнього процесу залежно від його мети та закономірностей навчання української мови професійного спілкування⁷.

У психології виділено й умотивовано критерії принципів навчання, що торкаються насамперед розвитку особистості:

- розвиток мотиваційної сфери особистості;
- урахування вікових та індивідуальних особливостей студентів;
- направленість на встановлення суб'єкт-суб'єктних взаємин;
- вияв активності на рівні окремих психічних процесів особистості: пізнавальних, емоційно-вольових, самосвідомості тощо;
- рефлексивної регуляції (опанування прийомами управління діяльністю, самоконтролю, саморегуляції тощо)⁸.

Наведені принципи варто враховувати в процесі розвитку комунікативної компетентності майбутніх професіоналів, оскільки кожен із них спрямований на формування мотиваційної сфери особистості, на повне врахування психологічних чинників, інтелектуальної здатності майбутніх професіоналів до подальшої професійної діяльності.

М. Пентилюк у «Словнику-довіднику з української лінгводидактики» визначає підхід як «погляд, з якого сприймається або оцінюється те чи інше явище, предмет, подія; перспектива, в якій вони виступають. Це підходи, спрямування, що визначають закономірності, методи, прийоми, засоби навчання»⁹.

А. Щукін доповнює, що це опорна категорія методики, яка формулює стратегію навчання мови й вибір методу навчання, що реалізовує стратегію; погляд на сукупність предмета, якого потрібно навчати¹⁰.

С. Омельчук указує, що підхід є «методологічною категорією лінгводидактики, що позначає складне багатовимірне явище, системну сукупність якого становлять принципи, технології, методи, прийоми, засоби й форми навчання та яке характеризується концептуальністю,

⁷ Стежко С.О., Марченко Г.В., Кондратенко Н.Ю. Лінгводидактичні основи формування комунікативної компетентності майбутніх журналістів на засадах лінгвокультурології. URL: <http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2020/27/20.pdf>.

⁸ Стежко С.О., Марченко Г.В., Кондратенко Н.Ю. Лінгводидактичні основи формування комунікативної компетентності майбутніх журналістів на засадах лінгвокультурології. URL: <http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2020/27/20.pdf>.

⁹ Словник-довідник з української лінгводидактики : навчальний посібник / кол. авторів за ред. М. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2015. 320 с. С. 270.

¹⁰ Щукін А. Лингводидактический словарь : более 2000 единиц. Москва : Астрель : АСТ : Хранитель, 2008. 746 с. С. 501.

процесуальністю, системністю, керованістю й дієвістю»¹¹. Погоджуємося з думкою С. Омельчука, який об'єднав ключові підходи до навчання української мови в три тематичні групи:

1) за способом суб'єктивної організації навчальної діяльності – діяльнісний, індивідуальний, компетентнісний, особистісний, особистісно-діяльнісний підходи;

2) за способом організації засвоєння навчального матеріалу з мови – дедуктивний, диференційований, індуктивний, когнітивний, комунікативно-діяльнісний, системний, системно-лінгвістичний підходи;

3) за характером добору лексико-граматичного матеріалу – професійно спрямований, соціокультурний, текстоцентрично-дискурсивний, функційний, функційно-стилістичний підходи¹².

Державний стандарт базової та повної середньої освіти ґрунтується на компетентнісному, особистісно зорієнтованому та діяльнісному підходах. Чинна програма з української мови базується на підвалинах компетентнісного, когнітивно-комунікативного, особистісно зорієнтованого й діяльнісного підходів до навчання. Залежно від цього зміст уроку варто планувати на підставі вищезазначених підходів.

2. Мовленнєво-комунікативні уміння як складник комунікативної компетенції майбутніх професіоналів

У педагогічній літературі термін «комунікативна компетентність» є не новим, утім однозначне трактування цього поняття сьогодні відсутнє.

Нерідко комунікативну компетентність тлумачать як здібність установлювати та підтримувати необхідні контактування з людьми. До складу комунікативної компетентності зазвичай зараховують певну сукупність знань, умінь і навичок, що здатні забезпечити ефективність комунікативного процесу.

До комунікативної компетенції входить:

- уміння доречно застосовувати прийоми рідної (української) мови під час живого спілкування;
- уміння доводити вагомі підтвердження під час розмови;
- змогу розбиратися під час спілкування, комунікативно вірно підшукувати вербальні й невербальні засоби та прийоми для оформлення думок, почуттів у різних сферах спілкування;

¹¹ Омельчук С. «Підхід до навчання» як базова категорія сучасної лінгвістичної науки. *Українська мова і література в школі*. 2013. № 2. С. 2–7. С. 4.

¹² Омельчук С. «Підхід до навчання» як базова категорія сучасної лінгвістичної науки. *Українська мова і література в школі*. 2013. № 2. С. 2–7. С. 5.

– уміння установлювати й підтримувати контактування зі співрозмовником, змінювати стратегію, мовленнєву позицію залежно від комунікативних обставин;

– практику індивідуальної відповідальності, особисте комунікативне поведіння, вимогливість до свого мовлення.

Комунікативна компетентність означає насамперед майстерність людини спілкуватися з іншими людьми, використовуючи належні засоби виразності й активні прояви. Підґрунтям таких мовленнєвих дій мають бути засади мовленнєвого етикету, які є невіддільним фактором комунікації. Тому розвиток комунікативних умінь передусім починається із засвоєння формул мовленнєвого етикету, призначених для будь-яких обставин: вітання, знайомства, вибачення, подяки, прохання, привернення уваги, згоди, відмови, заборони, побажання, телефонної розмови тощо. Однак знання мовленнєвих шаблонів для забезпечення комунікації за певних обставин ще не свідчить про сформоване вміння.

Брак комунікативного запасу, відповідного рівня сформованих умінь і навичок продуктивного спілкування унеможливує якісну реалізацію комунікативних інтенцій у всіляких життєвих обставинах, повноцінне здійснення професійних посадових обов'язків.

Термін «компетентність» автори словника-довідника з української лінгводидактики трактують як інтегровану здатність особистості, набуту в процесі навчання; необхідний комплекс знань, навичок і досвіду, що дають змогу ефективно здійснювати діяльність або певну функцію. Компетентність включає знання, уміння й навички, досвід, цінності, ставлення, що можуть цілісно втілюватися в конкретній навчальній обстановці; очікувані й вимірювані досягнення, що демонструють здатність (спроможність) виробляти певні дії самостійно по завершенню вивчення програмового матеріалу. Компетентність відбивається в певному контексті, коли є ситуація, де вона може бути використана¹³.

Підвищення якості підготовки майбутніх професіоналів супроводжується зосередженням уваги на розвитку професійної компетентності, у будові якої виокремлюють комунікативну, що являє комунікативну здібність особистості, розкриває її комунікативний хист, перспективи й розкриває якість та ефективність комунікації.

У пропонованій статті комунікативну компетентність розбираємо як здатність індивідуума через засвоєння теоретичних знань з української

¹³ Словник-довідник з української лінгводидактики / М. Пентилюк та ін. ; за заг. ред. проф. М. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2015. 320 с. С. 111–112.

мови оволодіти практичними навичками й уміннями вербальної та невербальної комунікації.

Ефективний розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців здійснюється з дотриманням ключових педагогічних умов:

- використання особистісно орієнтованого підходу в навчанні, що сприяє розвитку діалогічної взаємодії між суб'єктами освітнього процесу;

- створення конкретних професійних і виробничих обставин спілкування задля залучення кожного студента до практичної комунікації;

- застосування навчальних завдань і вправ, що направлені на підвищення комунікативної активності студентів¹⁴.

На сучасному етапі освітній процес спрямовує його учасників на дотримання таких принципів, як гуманізація, гуманітаризація, оптимізація, демократизація. Проте під демократизацією освіти нерідко розуміють лише принцип дотримання прав і свобод студентів, водночас викладачів вищих освітніх закладів постійно попереджають щодо порушення цього принципу. Напевно, такий підхід зумовлює викривлене розуміння студентами їхніх обов'язків, викликає погіршення навчальної дисципліни та, як результат, знижує якість отриманих освітніх послуг. Отже, важливим фактором вважаємо мотивацію студентів до опанування українською мовою професійного спілкування завдяки застосуванню системи завдань, яка сприяла б успішній комунікації в професійній діяльності, розвитку креативних здібностей студентів, спонукала б до самореалізації фахівців, активізувала пізнавальні інтереси, реалізувала евристичні здібності як визначальні для розвитку професійної майстерності й конкурентоздатності сучасного фахівця.

Вивчаючи курс «Українська мова (за професійним спрямуванням)», студенти здобувають теоретичні знання про етикет і культуру мовного спілкування в закладах вищої освіти та подальшій професійній діяльності, опановують поняття про культуру документування різних зразків текстів офіційно-ділового стилю, правила їх укладання, стилістичного редагування, формують стійкі комунікативні компетенції, потрібні в професійному спілкуванні, що забезпечить успішну професійну мовно-комунікативну діяльність. Ключовими завданнями навчання української мови професійного спілкування є

¹⁴ Березовська-Савчук Н.А. Особливості формування комунікативної компетентності майбутніх учителів нефілологічних спеціальностей. *Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького національного університету* : збірник наукових праць. Кривий Ріг, 2015. Вип. 13. С. 425–433. С. 426.

розкриття головних понять про нормативність сучасної української літературної мови (фонетичні, орфоепічні, акцентуаційні, графічні, лексичні, фразеологічні, граматичні, пунктуаційні, стилістичні норми); формування вмій і практичних навичок комунікативно виправдано користуватися засобами мови в різних сферах професійного мовлення; збагачення активного словника студентів термінологічною й фаховою лексику галузевого й педагогічного спрямування; формування навичок роботи з текстами різних стилів і жанрів залежно від мети мовлення й сфери спілкування; подання відомостей про культуру документування різних зразків текстів офіційно-ділового стилю, засвоєння правил їх укладання, стилістичного редагування.

К. Климова запропонувала методичну систему розвитку мовно-комунікативної професійної компетенції студентів нефілологічних спеціальностей, розроблену за допомогою загально-дидактичних і власне методичних принципів навчання української мови у вищій школі¹⁵.

І. Дроздова висвітлює актуальні питання методики аудиторних і позааудиторних занять із розвитку українського професійного мовлення студентів-нефілологів¹⁶.

Займаючись зі студентами вищого навчального закладу на заняттях з української мови, викладач застосовує всі щаблі мовної індивідуальності студента. Наприклад, на кожному занятті неодмінними стають вправи, направлені на очищення мовлення молодих українців від горезвісного суржику – факту, спроможного знизити якість не тільки мовлення, а й мислі, оскільки мовленнєвий і мисленнєвий процеси тісно взаємопов'язані. Постійне проведення «антисуржикових хвилинок» (усного колективного виявлення та коригування мовних помилок у пропонованих викладачем словоформах, словосполученнях, реченнях), робота за індивідуальними картками з деформованим текстом тощо сприяють формуванню мовного самоконтролю студентів.

Дієвим є аналіз разом зі студентами помилок мови засобів масової інформації та реклами: самотужки розбираючи мовне довкілля, студент звикається до свідомого ставлення до слова. Подібна практика в

¹⁵ Климова К.Я. Теорія і практика формування мовнокомунікативної професійної компетенції студентів нефілологічних спеціальностей педагогічних університетів : монографія. Житомир : РУТА, 2010. 562 с.

¹⁶ Дроздова І.П. Актуальні проблеми методики аудиторних і позааудиторних занять із розвитку українського професійного мовлення студентів-нефілологів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія і педагогіка»*. Острог : Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2014. Вип. 29. С. 77–82.

подальшому забезпечить індивідуальне мовлення студента від негативного зовнішнього впливу.

Уживання фразеологічних одиниць різних типів на заняттях з української мови за професійним спрямуванням не тільки сприяє формуванню зв'язного мовлення студентів, розширює їх словник, а й продукує умови для розвитку національно свідомої особистості. Такі види роботи, як міні-твори, твори-роздуми за прислів'ями та приказками, дають студентам можливість творчо осмислювати етичні, естетичні, філософські надбання української нації.

Розвиток соціолінгвістичної компетенції (здатності розуміти і продукувати мовлення в конкретному соціолінгвістичному контексті спілкування) є одним із найважливіших етапів мовної освіти¹⁷.

Щоб досягти цієї мети, варто приділити велику увагу культурологічному складнику занять з української мови, який може бути втіленим не лише в змістове наповнення текстів тренувальних вправ та контрольних робіт. Загострювати увагу аудиторії, підвищувати загальнокультурний рівень молоді, поглиблювати знання з української та світової історії та культури дають змогу невеликі інформаційні повідомлення, що готуються студентами. Прослухані повідомлення неодмінно обговорюються й розбираються, коментується особисте мовлення промовця, аналізуються стильові ознаки текстів.

Різнопланова діяльність з професійними текстами (переклад з російської мови українською, лексико-граматичний аналіз, укладання перекладних і тлумачних словників тощо) також допомагає вдосконаленню мовної культури студентів.

Викладачеві-мовнику наодинці важко зорганізувати роботу над заучуванням фахової термінології як системи, що слугує підґрунтям для оволодіння майбутньою професією, відшукати інформативні фахові тексти, з величезної кількості термінів вибрати найбільш уживані в певній сфері виробництва. Отже, перспективи виходу із цього становища – співробітництво викладачів української мови (за професійним спрямуванням) з викладачами профілюючих фахових дисциплін у виготовленні інтегрованих методичних посібників з української мови, наповнених найуживанішою фаховою термінологією, текстами, що містять базові знання для майбутніх спеціалістів, виготовлення перекладних словників-мінімумів фахових термінів і професійних сполук, що описують фахову термінологію в терміносистемі, тобто з урахуванням усіх родових, видових, логічних і понятійних зв'язків.

¹⁷ Омельчук С. Формування мовленнєво-комунікативних умінь у процесі вивчення синтаксису: Лінгводидактичні аспекти. *Дивослово*. 2006. № 9. С. 4.

З постійним розширенням ділянки функціонування української мови в суспільстві перед вищим навчальним закладом виникає проблема підготовки спеціалістів, фахова зрілість яких визначається не тільки ступенем професійних знань, а й майстерністю спілкуватися з науково-виробничих і службових питань. Як показує досвід, молодь ще недостатньо володіє етикетними формулами. Спеціальні вправи допомагають збагатити словник українських формул ввічливості, що вживаються студентами під час спілкування. Ефективним видається створення певних комунікативних обставин (наприклад, привітання з торжеством побратима, родину, колег, підлеглих; підібрати початковий вираз приватного чи ділового листа тощо).

Перед кожною людиною розкривається чуттєво-емоційна природа слова. Особливо актуальною проблема мовотворчості є для молодих українців, які обрали технічні або аграрні спеціальності. Тому постійною формою роботи на заняттях з української мови за професійним спрямуванням є виконання творчих вправ при вивченні української лексики, словотвору, стилістики; написання міні-творів. Захопливим варіантом роботи, на який завжди радо відкликається студентська аудиторія, є колективне створення тексту певного стилю: по слову або реченню від кожного з присутніх. Тож, готуючи майбутніх фахівців, де комунікативна компетентність є вельми вагомим ланкою ділового процесу, викладачам варто постійно, неухильно розвивати в них частково мовленнєві вміння. Це відбувається як на лекційних, так і на практичних, семінарських і лабораторних заняттях.

У підсумку мовленнєво-комунікативні вміння забезпечують подальшу майстерність у студентів, а саме:

- уміння на підставі сприйнятої інформації акцентувати мікротеми, ключові слова, відновлювати підснову інформації;
- за змістом сприйнятої на слух чи зором інформації ставити низку сократичних запитань;
- промовисто прочитувати перед аудиторією;
- привселюдно обдумувати на задану ззовні тему;
- обговорювати питання, прислухаючись до вже висловленого, підтримувати логіку розкриття проблеми;
- відкрито проговорювати певні результати (повідомлення, стислий зміст підготовленої доповіді тощо);
- здійснювати узагальнення-підсумки;
- уживати форми мовленнєвого етикету, характерні для визначених обставин (прохання про індивідуальне завдання,

перепрошення перед працівником за несвоєчасність виконаної роботи, запрошення на зустріч тощо);

- обґрунтовувати факти вирішення того чи іншого завдання;
- упорядковувати систему запитів, спрямованих на розкриття запропонованої теми;
- спонтанно підтримувати розмову на певну тему (промова на засіданні, зборах, зустрічі з працівником адміністрації тощо);
- вести дискусію, опротестовуючи, визнаючи або стверджуючи певні точки зору опонентів;
- приєднуватися до ділової гри (створення частин ділової співпраці).

Наведені комунікативні вміння, як й інші, повинні формуватися на умовах терпимості, поблажливості, взаємоповаги, самокритичності, турботи про культуру почуттів, чіткого й чуттєвого прояву почуттів, життєрадісного настрою.

Осмисленню й запам'ятовуванню теоретичного матеріалу сприяють навчально-тренувальні вправи в поєднанні із завданнями творчого характеру, що загострюють пізнавальну діяльність студентів, розвивають навички, необхідні для наступного підвищення ступеня мовленнєвої майстерності. Оволодіваючи курсом української мови, студенти навчаються легко розбиратися в словниковому фонді української мови, ефективно застосовувати її багатства в професійній роботі, поглиблюючи межі функціонування української мови в сучасному українському суспільстві.

Мета лінгвістичних навчальних курсів – не лише розвиток мовної майстерності студента, а й виховання національно свідомої особистості, якій притаманні чітка громадянська позиція й широта світогляду.

3. Лінгводидактичний аспект формування професійної лексичної компетентності

У Загальноєвропейських рекомендаціях із мовної освіти ключовими компонентами лінгвістичної компетентності є граматична й лексична компетентності, яка трактується як «знання і здатність використовувати мовний словниковий запас»¹⁸.

Головними критеріями розвитку фахового словника студента є частотність (узагальнена кількість застосувань того чи іншого слова в окремому джерелі); семантична значимість (необхідність включення

¹⁸ Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. Київ : Ленвіт, 2003. 273 с.

в мінімум слів, що не тільки відповідають досліджуваній тематиці, а й номінують найбільш важливі її поняття); сполучуваність слів (цінність лексики характеризується її здатністю поєднуватися з іншими словами); словотворча значимість (здатність слів утворювати похідні одиниці і створювати передумови для лексичної здогадки на підставі словотворчих елементів); багатозначність слова; стилістична нейтральність слова.

Наукові тексти та професійне спілкування вирізняється насамперед наявністю фахової лексики, що використовується професіоналами тієї чи іншої галузі роботи. За визначенням Д. Розенталя, фахова лексика – це сукупність слів і словосполучень, які називають предмети й поняття, що стосуються різних галузей трудової діяльності людини і не є загальноживаними¹⁹.

М. Гарбовський²⁰, Л. Капанадзе²¹ уважають професіоналізми професійно-розмовними дублетами. На думку науковців, професіоналізми – це вторинні форми вираження офіційних термінів, що з'являються й функціонують у певних умовах спілкування.

О. Толікіна тлумачить професіоналізми як суржикові (розмовно-знижені) синоніми²².

Опрацьовуючи проблему формування професійної лексичної компетентності, розглянемо дефініцію «термін». Зазначимо, що сучасне мовознавство включає величезну кількість його дефініцій, а загальноприйняте визначення відсутнє. В. Даниленко при визначенні терміна зазначає, що «термін – це слово (чи словосполучення) спеціальної сфери застосування, яке називає спеціальне поняття»²³.

Погоджуємося з дефініцією Б. Головіна, який характеризує термін як «слово чи словосполучення, що має професійне поняття й застосовується в процесі пізнання та освоєння певного кола об'єктів і відношень між ними – під кутом зору певної професії»²⁴.

¹⁹ Розенталь Д.Э. Словарь лингвистических терминов. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/DicTermin.php.

²⁰ Гарбовский Н.К. Сопоставительная стилистика профессиональной речи. Москва : МГУ, 1988. 142 с.

²¹ Капанадзе Л.А. О понятии «термин» и «терминология». Развитие лексики современного русского литературного языка. Москва, 1965. С. 75–85.

²² Толикина Е.Н. Некоторые лингвистические проблемы изучения термина. Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. Москва : Наука, 1970. С. 53–67.

²³ Даниленко В.П. Семантическая структура специального слова и ее лексикографическое описание. Свердловск, 1991. 155 с. С. 11.

²⁴ Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах: учебное пособие для филол. спец. вузов. Москва: Высш. шк., 1987. 104 с. С. 7.

Отже, наукові тексти відзначаються наявністю не лише загальнонавчальної лексики, а й фахової мови, що містить професіоналізми та терміни, щоб студенти й випускники могли вільно спілкуватися на професійні теми, варто здійснювати планомірну роботу щодо засвоєння фахової лексики. Чимало вчених акцентують увагу на таких компонентах організації процесу розвитку фахової лексичної компетентності (рис. 1): лінгвістичний, педагогічний, психологічний і методологічний компоненти.

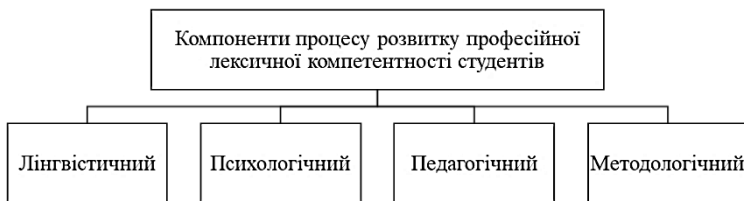

Рис. 1. Компоненти процесу розвитку професійної лексичної компетентності студентів

Навчання фахової лексики студентів ґрунтується на загальнодидактичних принципах (науковості; доступності; активності; свідомості; систематичності; систематичності та міцності засвоєння знань, умінь і навичок; наочності) і методичних принципах (урахування особистих рис студентів; стимулювання та мотивації серйозного ставлення до процесу навчання; професійної направленості навчання; обліку рівня професійної підготовки студентів і відповідності змісту лексичного матеріалу потребам майбутньої професійної діяльності). Можна додати ще й принцип системного засвоєння фахового лексичного матеріалу на підставі комплексу мовних та умовно-мовленнєвих вправ при взаємопов'язаному вдосконаленні навичок і умінь читання, усного та писемного мовлення за професійним спрямуванням, оскільки формування фахової лексичної компетентності має бути організовано за допомогою комплексу вправ, у якому реалізуються основні принципи і зміст навчання.

Для ефективного практичного опанування мовою рекомендується застосовування мовленнєвих вправ, рольових ігор, комунікативних ситуацій, професійних дискусій, конкурсів, вікторин, конференцій, що підвищують мотивацію, стимулюють студентів до активної творчої діяльності з орієнтацією на вирішення комунікативних професійних завдань, які передбачають мимовільне запам'ятовування лексичного матеріалу.

До таких вправ можна зарахувати описові вправи (опишіть об'єкт, підготуйте анотацію, складіть інструкцію, підготуйте репортаж тощо); «оціночні» вправи (висловіть своє ставлення до наукового відкриття, поясніть науковий факт, доведіть свою точку зору, спростуйте точку зору співрозмовника тощо); перекази текстів своїми словами (використовуючи нову лексику) тощо.

Отже, сформована лексична компетентність окреслює опанування студентами значеннями лексичної одиниці, її написанням і вимовою, знанням граматичних форм слова, синонімів та антонімів, оволодінням правилами сполучуваності з іншими лексичними одиницями. Вправи є невід'ємною частиною розвитку й удосконалення фахової лексичної компетентності, вони використовуються на етапах формування та поглиблення лексичних умінь і навичок. Проте варто зауважити, що для засвоєння фахової лексики необхідна систематичність вправ, значну частину яких студенти можуть і повинні виконувати самостійно в зручному для них темпі й у зручний для них час, що пов'язано передусім зі зменшенням кількості аудиторних годин.

Фахова лексика включає терміни, семантично спеціалізовані слова і слова спільної мови, що вживаються в загальноприйнятих значеннях. Для розвитку фахової лексичної компетентності застосовуються мовні, умовно-мовленнєві та мовленнєві вправи.

Вивчення навчального матеріалу на достатньому рівні, реалізація системи завдань сприятиме виробленню вмінь і навичок успішної мовленнєвої діяльності в майбутній професійній діяльності (реалізації комунікативної інтенції за допомогою правильного, доцільного, вмотивованого й точного використання мовних засобів, опанування культурою монологу, діалогу та полілогу, збільшенню словникового запасу студентів фаховою термінологією, вибору доцільних прийомів досягнення наміченої цілі засобами української мови). Завдання на моделювання конкретних професійних і виробничих умов спілкування, подані в практикумі, мотивують студентів використовувати знання мови на практиці, правильно сполучати мовні одиниці, виконувати мовленнєву діяльність відповідно до комунікативної цілі, вишукувати потрібні форми й типи мовлення, урахувати функційно-стильові варіанти мовлення, майстерність взаємодіяти з людьми й подіями, працювати в групі, презентувати себе засобами мовленнєвої комунікації.

Задля мотивації студентів до опанування комунікативною компетентністю доречно приділяти увагу важливості сформованості вміння рахуватися з особливостями співрозмовника (віком, обізнаністю в певній фаховій сфері, рівнем знайомства, соціальним статусом тощо) під час установлення контакту, обґрунтованого формулюванню думок,

толерантного спростування сторонньої думки, стимулювання співрозмовника до продовження діалогу, адже майбутнім фахівцям необхідно буде ефективно спілкуватися в професійній діяльності з колегами, особами різних вікових груп, їхніми батьками, представниками громадських організацій, керівних органів та ін. На нашу думку, проектування комунікативних обставин є ефективним засобом навчання успішної комунікативної поведінки.

ВИСНОВКИ

Отже, керуючись лінгвістичними, психологічними чинниками формування культури мовлення й науково обґрунтованими механізмами мовленнєвого процесу, ми визначили лінгводидактичні основи формування комунікативної компетентності, зокрема підходи, закономірності, принципи, методи, прийоми, засоби навчання. Ефективний розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців реалізується дотриманням основних педагогічних умов розвитку мовної особистості; актуалізацією найважливіших теоретичних відомостей через застосування узагальнених таблиць і пам'яток; використанням системи завдань, спрямованої на вироблення умінь і навичок успішної комунікативної діяльності; моделюванням у навчальному процесі мовленнєвих обставин, які вимагають від здобувачів вищої освіти правильної комунікативної поведінки, стимулюють комунікативну активність.

АНОТАЦІЯ

У статті аналізується компетентнісний підхід під час вивчення української мови за професійним спілкуванням, зосереджується увага на мовленнєво-комунікативних умінях як складника комунікативної компетентності майбутніх фахівців. Висвітлено різні підходи до дефініції сутнісної характеристики комунікативної компетентності, її компонентного складу. Установлено, що процес розвитку комунікативної компетентності студентів у вищому навчальному закладі варто здійснювати на підставі інтеграції загально професійних і спеціальних дисциплін із застосуванням інтерактивних технологій і запровадження спецкурсу відповідного змісту. Доведено, що в процесі опанування української мови варто зробити акцент на формуванні комунікативних компетентностей, що дасть змогу обґрунтовано використовувати мовні засоби для досягнення тих результатів, які прогноуються майбутніми фахівцями й пов'язані з їхньою професійною діяльністю. Наголошено на тому, що ефективний розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців залежить від рівня розвитку мовної особистості, актуалізації найважливіших

теоретичних відомостей, прогнозування мовних обставин, що потребують від здобувачів вищої освіти правильної комунікативної поведінки, стимулюють комунікативну активність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Березовська-Савчук Н.А. Особливості формування комунікативної компетентності майбутніх учителів нефілологічних спеціальностей. *Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького національного університету* : збірник наукових праць. Кривий Ріг, 2015. Вип. 13. С. 425–433.

2. Гарбовский Н.К. Сопоставительная стилистика профессиональной речи. Москва : МГУ, 1988. 142 с.

3. Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах : учебное пособие для филол. спец. вузов. Москва : Высш. шк., 1987. 104 с.

4. Даниленко В.П. Семантическая структура специального слова и ее лексикографическое описание. Свердловск, 1991. 155 с.

5. Дроздова І.П. Актуальні проблеми методики аудиторних і позааудиторних занять із розвитку українського професійного мовлення студентів-нефілологів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія і педагогіка»*. Острог : Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2014. Вип. 29. С. 77–82.

6. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. Київ : Ленвіт, 2003. 273 с.

7. Капаназде Л.А. О понятии «термин» и «терминология». Развитие лексики современного русского литературного языка. Москва, 1965. С. 75–85.

8. Караман С. Методика навчання української мови в гімназії : навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. Київ : Ленвіт, 2000. С. 16.

9. Климова К.Я. Теорія і практика формування мовно-комунікативної професійної компетенції студентів нефілологічних спеціальностей педагогічних університетів : монографія. Житомир : РУТА, 2010. 562 с.

10. Лосев А. Бытие. Имя. Космос. Москва : Мысль, 1993. С. 15.

11. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / кол. авт. ; за ред. М. Пентилюк та ін. Київ : Ленвіт, 2009. 400 с.

12. Омельчук С. «Підхід до навчання» як базова категорія сучасної лінгвістичної науки. *Українська мова і література в школі*. 2013. № 2. С. 2–7.

13. Омельчук С. Формування мовленнєво-комунікативних умінь у процесі вивчення синтаксису: Лінгводидактичні аспекти. *Дивослово*. 2006. № 9. С. 4.

14. Практикум з методики навчання мовознавчих дисциплін у вищій школі : навчальний посібник / за ред. О. Горошкіної, С.О. Карамана. Київ : Акме Груп, 2015. С. 17.

15. Розенталь Д.Э. Словарь лингвистических терминов. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/DicTermin.php.

16. Словник-довідник з української лінгводидактики / за ред. М. Пенгилюк. Київ : Ленвіт, 2014. 310 с.

17. Толикина Е.Н. Некоторые лингвистические проблемы изучения термина. Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. Москва : Наука, 1970. С. 53–67.

18. Щукин А. Лингводидактический словарь : более 2000 единиц. Москва : Астрель : АСТ : Хранитель, 2008. 746 с. С. 501.

19. URL: <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/27.18>.

Information about the authors:

Ichuk V. V.,

Candidate of Pedagogical Sciences,

Senior Lecturer at the Department of Ukrainian Language
of the Faculty of Philology and Journalism named after Mikhail Stelmakh
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
32, Ostrozhskogo str., Vinnitsa, 21001, Ukraine